

ANONİM ORTAKLIKLARIN TÂBİİYETİ VE TANINMASI

Prof. Dr. Erdoğan MOROĞLU*

1. Tâbiiyeti

Anonim ortaklığın tâbiiyetinden maksat, bir tüzel kişi olarak şahsi statüsü, yâni kuruluşu, ortaklık ilişkileri ve sona ermesi bakımından hangi devletin hukukuna tâbi olduğunu¹.

Hukukumuzda tüzel kişilerin ve dolayısıyla anonim ortaklıkların tâbiiyetinden mi, yoksa İsviçre ve Alman Hukuklarında olduğu gibi “anonim ortaklığa uygulanacak olan hukuk”dan mı² söz edilmesinin daha doğru olacağı tartışma konusu olmuştur³. Biz, Ecnebi Anonim ve

* İ.Ü. Hukuk Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

¹ Hukukumuzda “Tâbiiyet” kavramı yerine “vatandaşlık” kavramı da kullanılmaktadır (Bkz. Ergin NÖMER, *Vatandaşlık Hukuku*, 11.Baskı 1997, sh. 35 vd.; Güloren TEKİNALP, *Türk Hukukunda Ortaklıkların Vatandaşlığı*, İÜHF 50.Yıl Armağanı 1973, sh. 551-579).

² İsviçre Hukuku için bkz. FORSTMOSER/MEIER-HAYOZ/NOBEL, *Schweizerisches Aktienrecht* 1996, S.70 Rdn.9 ff; Alman Hukuku için bkz. H.D.ASSMANN, *Großkomm. zum AktG*, 4.Aufl. Einleitung. Rdn. 532 ff; H.WIEDEMANN, *Gesellschaftsrecht Bd.I Grundlagen* 1980, S.785 ff.

³ Tüzel kişilerin tâbiiyetinden söz edilebileceği görüşü için bkz. ; Vedat R. SEVİG, *Ticari Sahada Kanunlar İhtilâfi*, 1957, sh.193 vd.; Kemalettin BİRSEN, *Sermaye Şirketlerinin Tâbiiyetini Tayinde Türk Hukuk Sistemi*, III.Banka ve Ticaret Hukuku Haftası, Ankara 1963, sh. 503-520; Osman TOLUN, *Türk Hukukunda Sermaye Şirketlerinin Tâbiiyeti*, III.Banka ve Ticaret Hukuku Haftası, Ankara 1963, sh. 473-501; Süheyl DONAY, *Devletler Hususî Hukukunda Şirketlerin Tâbiiyeti Meselesi*, BATİDER C.V, Sayı 2, sh. 206 vd., 230; Tuğrul ARAT, *Ticaret Şirketlerinin Tâbiiyeti*, 1970, sh. 54 vd.; Tuğrul ANSAY, *Anonim Şirketler Hukuku* 6.Baskı 1982, sh. 30/31; Halil MHB Yıl 22 2002.

Sermayesi Eshama Münkasem Şirketler hk. 1330 Tarihli Kanunu Muvakkat'de (md.1; 11) ve Türk Ticaret Kanunu'nda (md.388/I) anonim ortaklığın tâbiiyetinden sözedilmiş olması nedeniyle tâbiiyet kavramını tercih ediyoruz. Ayrıca belirtelim ki, gerek ortaklığın tâbiiyetinin tesbitine ve gerekse ortaklığa uygulanacak olan hukukun tesbitine ilişkin kıstaslar birbirinden farklıdır.

Anonim ortaklığın tâbiiyetinin hangi kıstaslara göre belirleneceği, bu konuda genel bir hüküm bulunmayan Türk ve Alman Hukuklarında tartışmalıdır⁴. İleri sürülen başlıca teoriler *Merkez Teorisi* (Sitztheorie), *Kuruluş Teorisi* (Gründungs-İnkorporationstheorie) ve *Kontrol Teorisi*'dir. Merkez Teorisine göre anonim ortaklık yönetim merkezinin bulunduğu devletin tâbiiyetinde sayılmalıdır⁵. Yalnız, yönetim merkezinden, ortaklığın yönetim ve işletmesinin fiilen bulunduğu yerin mi (effektiver Sitz), anasözleşmede merkez olarak gösterilen yerin mi (fiktiver Sitz), yoksa her ikisinin birlikte mi olmasının gerekligi hususunda görüşler ayrılmaktadır.

Kuruluş teorisine göre, anonim ortaklık hangi devletin kanununa göre kurulmuş ve tüzel kişilik kazanmışsa o devletin tâbiiyetinde sayılmalıdır. Ortaklığın anasözleşmede gösterilecek olan merkezi de kurulduğu ülkede bulunmalıdır⁶.

ARSLANLI/Hayri DOMANIÇ, TTK. *Serhi C.III, Limited ve Hisseli Komandit Şirketler* 1989, sh.42 vd. ve karşı görüş için bkz. Jale GÜRAL, *Hususi Hukuk Tüzel Kişilerinin Milletlerarası Mevcudiyeti*, 1949, sh.20; Nihal ERDENER, *Genel Olarak Şirketlerin Tâbiiyeti*, III.Banka ve Ticaret Hukuku Haftası, Ankara 1964, sh. 457-472.

⁴ Bkz. aşağıda dipnot no.5'de anılan Türk ve Alman Yazarlar. İsviçre Hukukunda anonim ortaklıklara kural olarak uygulanacak hukuk 1987 tarihli Milletlerarası Özel Hukuk Kanunu'nun (IPRG) 154/I. maddesinde yer alan genel bir hükmle belirlenmiştir. Bu hükmeye göre, anonim ortaklıklar kuruluş tescil ve ilân edildikleri devletin hukukuna tâbidirler. Kuruluşa tescil ve ilân zorunluluğu söz konusu değilse, anonim ortaklık yönetiminin fiilen bulunduğu devletin hukukuna tâbi olur (md. 154/II).

⁵ Türk Hukukunda bu görüş için bkz. SEVİG, (dn. 3), 13, 195; TOLUN, (dn. 3), 481 vd., 489; DONAY, (dn. 3), 224; G. TEKİNALP (dn. 1), 571/573; Alman Hukukunda aynı görüş için bkz. topluca H.D. ASSMANN, Großkomm. zum AktG. 4.Aufl. Einleitung Rdn.553 ve burada dipnot no.23'de anılan yazarlar. Alman Yüksek Yargı İctihatlarında da hemen hemen tıstisnasız bu görüş benimsenmiştir (Bkz. aynı yerde dipnot no.22'de anılan kararlar).

⁶ Bu teori İngiltere'de ortaya atılmış olup Anglo-Amerikan hukuku çevresinde

Kontrol teorisine göre ise, anonim ortaklığın tâbiiyeti ortaklıği fiilen kontrolü altında tutan kişinin (veya kişilerin) vatandaşlık bağına göre belirlenmelidir⁷.

Hukukumuzda anonim ortaklıkların tâbiyyetlerini belirleyen genel bir düzenleme bulunmadığını belirtmiştık. Bazı kanunlarda ve Türkiye'nin taraf olduğu iki ve çok taraflı uluslar arası sözleşmelerde bu konuda özel düzenlemelere yer verilmiştir. Bu düzenlemelerden bir kısmında *fiili* veya *fiktif merkez teorisi*, bir kısmında da *kuruluş teorisi* benimsenmiştir⁸. Fakat, bu düzenlemelerden hareketle anonim ortak-

egemendir. Avrupada Hollanda ve İsviçre Hukukunda benimsenmiştir. Bkz. WIEDEMANN, (dn. 2), 783 ve dpn. 6 ve 7'de anılan yazarlar. İsviçre'de 18 Aralık 1987 tarihli Uluslar arası Özel Hukuk Hk. Federal Kanun'un (IPRG) 154.maddesinde Kuruluş teorisi açıkça benimsenmiştir. Bu konuda bkz. FORSTMOSER/MEIER-HAYOZ/NOBEL (dn. 2), 70 Rdn. 9-10; BGE 108 II 400 ve BGE 117 II 494.

⁷ Bu teori, harp hâli gibi olağanüstü durumlarda bir kısım yabancılar için alınan sınırlayıcı önlemlerin bunların egemen oldukları yerli ticaret ortaklıklarına da uygulanabilmesini sağlamak amacıyla ileri sürülmüş olan, işlevi sınırlı bir teoridir.

⁸ 30. Teşrinisâni 1330 tarihli Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasem Şirketler Hk. Kanunu Muvakkat'ın 1.maddesinde "Memâlikî ecnebiyede teşekkül ederek Memâlikî Osmaniye'de...icrayı muamele edecek olan her nevi anonim...şirketler, muamelâta iptidar etmezden evvel Ticaret Nezaretine şirketin....merkezi idaresinin bulunduğu memleket kavanını mer'iyesine muvafik olarak teşekkül etmiş ve elyevm icrayı muamele eylemekte bulunmuş olduğunu mutazamnın, mensup olduğu hükümetten itâ olunmuş bir şahadetname....tevdie mecburdur." denilmek ve 6326 sayılı Petrol Kanunu'nun 39/no.4 maddesinde bu hükmeye yollama yapılmak; keza Türk Ticaret Kanunu'nun 42/III.maddesinde "Merkezleri Türkiye'de bulunan ticari işletmelerin şubeleri de bulundukları yerin ticaret siciline tescil ve ilân olunur.", 42/IV.maddesinde "Merkezleri Türkiye dışında bulunan ticari işletmelerin Türkiye'deki şubeleri ... yerli ticari işletmeler gibi tescil olunur..." denilmek suretiyle *yönetim merkezi teorisi*; 4389 sayılı Bankalar Kanunu'nun "Türkiye'de kurulmuş ve kurulacak bankalar ile yurt dışında kurulmuş veya kurulacak bankaların Türkiye'deki şubeleri bu kanun hükümlerine tâbidir..." diyen 1/2.maddesi; 3213 sayılı Maden Kanunu'nun "Maden hakları...madencilik yapabileceği statüsünde yazılı Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişiliği haiz şirketlere verilir." diyen 6.maddesi; 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nun "Türk Ticaret Kanunu'na göre kurulmuş olan anonimşirketler ile aynı mahiyetteki yabancı kurumlar sermaye şirketleridir." diyen 2/I.maddesi hükümleriyle *kuruluş teorisi* benimsenmiştir.

lkların tâbiiyetleri konusunda genel bir çözüme ulaşılabilmesi mümkün değildir.

Görüşümce, anonim ortaklıkların tâbiiyetlerinin belirlenmesinde *Kuruluş Teorisi* kabul edilmeli ve anonim ortaklıklar hangi devletin kanunlarına göre kurulup tüzel kişilik kazandılar ise, o devletin tâbiiyetinde sayılmalıdırlar⁹. Türkiye'de kurulan anonim ortaklıkların T.C.Kanunlarına göre kurulmaları Anayasa gereği olduğu gibi (Anayasa md.6; 7 vd.), bu ortaklığın kuruluşunu düzenleyen Türk Ticaret Kanunu'na göre de anonim ortaklık Devletin icra organının izniyle kurulur (TTK.md.273; 280; Bank.K. md. 7). Anasözleşmesinde merkez olarak gösterilmesi zorunlu olan Türkiye'deki yerin ticaret siciline tescil edilerek tüzel kişilik kazanır (TTK.md.301/I) ve Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi'nde ilân edilerek kuruluşunu tamamlar (TTK.md.300). Bu emredici ve dolayısıyla kamu düzenine ilişkin gereklere uyulmaksızın, yabancı bir ülkede kurulmuş olan bir anonim ortaklıği –fiili yönetim merkezi Türkiye'de bulunsa veya anasözleşmesindeki merkezi Türkiye'de bir yer olarak gösterilmiş olsa bile– Türk anonim ortaklığını sayabilmek mümkün değildir. Bu hukuki zorunluluk yanında, Kuruluş Teorisi, anonim ortaklığın tâbiiyetinin belirlenmesinde daha berarack bir kıtas oluşturması ve dolayısıyla daha çok hukuk güvenliği sağlanması bakımından da *fiili yönetim merkezi teorisi*'nden daha üstündür¹⁰. Öte yandan, 1951 yılında Lahey'de toplanan 7.Devletler Hususi Hukuku Konferansında da benimsenmiş olan, anonim ortak-

Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerden Lozan Sulh Sözleşmesi'ne bağlı 23.Temmuz.1923 tarihli İkamet ve Salâhiyeti Adliye Hk. Mukavelename'nin 5/I.maddesinin "Diğer düveli âkideden herhangi birinin memâlikinde usulüne tevfikan teşekkür etmiş olan ticari, sînâî ve mâlî şirketler...Türkiye'de tanınacaktır." hükmü ve ayrıca 9.maddesinin "Türk kavani ni mucibince teşekkür eylemiş şirketler"den sözeden hükmü ile *kuruluş teorisi* benimsenmiştir. Yine, birçok yabancı devlet ile imzalanmış olan "İkamet ve Ticaret" anlaşmalarının bir kısmında (çoğunluğunda) *yönetim merkezi teorisi*, bir kısmında da kuruluş teorisi benimsenmiştir (Bkz. BİRSEN, (dn. 3), 514 vd.; ARAT, (dn. 3), 118-122).

⁹ Alman Hukukunda aynı görüş için bkz. MEYER-LANDRUT, Großkomm. zum AktG., 3.Aufl. 1973 §5 Anm.7; KOPPENSTEINER, Internationale Unternehmen im deutschen Gesellschaftsrecht, 1971 S.105, 121 ff.; ECKART, Gessler's Komm. Zum AktG §1, Rdn.65 ff.; HACHENBURG/BEHRENS, GmbHG. Einleitung Rdn.128; WÜRDINGER, Aktienrecht, 4.Aufl.1981, S.23.

¹⁰ Aynı görüş için bkz. FORSTMOSER/MEIER-HAYOZ/NOBEL, (dn. 2), Rdn.9; 10.

lığıн tâbiiyetinin belirlenmesinde anasözleşmesinde yazılı olan merkezin esas alınması görüşü, *fiktif merkez teorisi*¹¹, en azından hukumuz bakımından *kuruluş teorisi*'nin dolaylı olarak kabulü sonucunu doğurmaktadır; çünkü, Türkiye'de kurulan bir anonim ortaklığın anasözleşmesinde gösterilmesi, Türk ticaret siciline tescili ve Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi'nde ilân edilmesi zorunlu olan (TTK.md.279/no.1; 300/I ve no.2) merkezinin yurt dışında (yabancı ülkede) bir yer olarak gösterilebilmesi hukucken mümkün değildir¹². Ayrıca ilâve edelim ki, anonim ortaklığın anasözleşmesinde yazılı olan merkezinin yurt dışında bir yer olarak değiştirilmesine ilişkin anasözleşme değişikliği kararı TTK.nun 388/I.maddesi kapsamında bir tâbiiyet değişikliği ve aynı zamanda TTK.nun 434/no.9.maddesi anlamında bir *fesih* kararıdır. Özellikle, ortaklık alacaklılarının çıkarının korunması gereği bu yorumu desteklemektedir¹³.

2. Tanınması

Anonim ortaklığın tâbiiyeti ile *tanınması* sorununu birbirinden ayırmak gereklidir. Tanınma sorunu, yabancı bir ülkede kurulup tüzel kişilik kazanmış olan (yabancı) bir anonim ortaklığın başka bir ülkede (örneğin Türkiye'de) de hak ve fil ehliyetine sahip tüzel kişi olarak kabul edilip edilmemesi sorunudur. Alman ve İsviçre hukuklarında yabancı tüzel kişilerin ve bu arada anonim ortaklıkların varlıkları, hak ve fil ehliyetleri kural olarak herhangi bir izne veya onaya bağlı olmaksızın kabul edilmiştir¹⁴. Keza, Avrupa Topluluğu'nu kuran 25.Mart.1957 tarihli Roma Anlaşması'nın 220.maddesine müsteniden kabul edilen 29.2.1968 tarihli *Ortaklıkların ve Tüzel Kişilerin Karşılıklı Olarak Tanınmalarına Dair Sözleşme*'de de, üye ülkelerde kurul-

¹¹ Bkz. TOLUN, (dn. 3), 477-478; 489

¹² Alman Hukukunda aynı görüş için bkz. RG.99, 218; RG. 117, 217; WÜRDINGER, (dn. 9), S.24.

¹³ Alman Hukukunda aynı görüş için bkz. RG.88, 54; RG.107, 97; WÜRDINGER, (dn. 9), S.24.

¹⁴ Alman Hukuku için bkz. HACHENBURG/BEHRENS, *GmbHG. Einleitung Rdn. 156*; ASSMANN, *Großkomm. zum AktG Einleitung Rdn. 561*; İsviçre Hukuku için bkz. A.KLEY-STRULLER, *Die Staatsangehörigkeit juristischer Personen*, Schweizerische Zeitschrift für internationales und europäisches Recht 1991, S. 163 ff.; HEINI/KELLER/SIEHR/VISCHER/VOLKES, IPRG-Kommentar 1993 Kapitel 10: Gesellschaftsrecht.

muş olan ortaklıkların tüzel kişilikleri (tüzel kişiliği bulunmayanların varlıklarını) ve hukuki ehliyetlerinin tüm üye devletlerce tanınması öngörülümüştür¹⁵.

Türk Hukukunda yabancı anonim ortaklıkların Türkiye'de şube veya acentalıklar açmak suretiyle faaliyette bulunabilmeleri (1330 tarihli Kanunu Muvakkat md.1 vd.; TTK.md.42/IV; Bank. K.md.1/II), yabancı sermayeyi teşvik mevzuatına göre yatırım yapabilmeleri ve Türk mahkemelerinde dava açabilmeleri, icra takibi yapabilmeleri, aleyhlerine dava ve icra takibi açılabilmesi imkânları (1330 tarihli Kanunu Muvakkat, md.12/son cümle; HUMK.md.97; MÖHUK md.27; 32) gözonünde tutulursa, yabancı anonim ortaklıkların tüzel kişilikleri ile hukuki ehliyetlerinin hukukumuzda da kural olarak tanınmış olduğunun kabulu gereklidir. Ayrıca belirtelimki, 23.Temmuz.1923 tarihli Lozan Anlaşması'na bağlı İkamet ve Salâhiyeti Adliye Mukavelesi'nin 5.maddesinin 1.fikrasında "diğer düveli âkideden herhangi birinin memâlikinde usulüne tevfikan teşekkürül etmiş olan ticâri, sînâî veya mâlî şirketler –nakliye ve sigorta şirketleri dahil olduğu halde- Türkiye'de tanınacaktır." hükmü yeraldığı gibi¹⁶, birçok ikili uluslar arası sözleşmede de aynı yönde hükümlere yer verilmiş bulunmaktadır¹⁷.

¹⁵ Ancak, yürürlüğe girebilmesi tüm topluluk üyesi devletler tarafından usulunce onanmış olmasına bağlı olan bu sözleşme (Hollanda'nın muhalefeti nedeniyle) henüz yürürlüğe girememiştir. Bkz. Bu konuda M.LUTTER, *Europäisches Unternehmensrecht*, 3.Aufl. 1991, S.126/127.

¹⁶ Bkz. Düstur, 3. Tertip C.V, 2. Baskı, sh. 67.

¹⁷ Bkz. örneğin Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasında yapılmış olan 11.Mart.1926 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Muahedesinin 8.maddesi (Düstur, 3.Tertip, C.VIII, 2.Baskı, sh.606); Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya arasında yapılmış olan 11.Ocak.1927 tarihli İkamet Mukavelesinin 5.maddesi (Düstur 3.Tertip C.VIII, 2.Baskı, sh.622); Türkiye Cumhuriyeti ile Yugoslavya Krallığı arasında yapılan 28.Ekim.1936 tarihli İkamet Mukavelesinin 5.maddesi (Düstur, 3.Tertip C.XVIII, S.157); Türkiye Cumhuriyeti ile Büyük Britanya Hükümeti arasında yapılan Ticaret ve Seyrisefain Muahedesinin 2.maddesi (Düstur, 3.Tertip C.XI, sh.1515); Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında yapılan İkamet Mukavelesinin 1.maddesi (Dostur, 3.Tertip C.XIII, sh.521); ve ayrıca, yabancı sermaye yatırımlarının karşılıklı olarak teşviki, korunması ve garanti edilmesi ve uyuşmazlıkların çözümlenmesine dair iki li ve çok taraflı uluslar arası anlaşmalar kapsamında olmak üzere Türkiye ile Federal Almanya Arasında Yatırımların Teşvik ve Garantisi Anlaşması (RG. 8.10.1963, Sayı 11525); Türkiye ile ABD Arasında Yatırımların Karşı-

İlâve edelimki, hukukumuzda yabancı anonim ortaklıkların haklarını kullanabilmeleri *izin* almaları ve bazı merasime uymaları koşulunda bağlanmıştır (Bkz. 1330 Tarihli Kanunu Muvakkat md.1 vd.; Bank. K.md.7).

lîklî Teşviki ve Korunmasına Dair Anlaşma ve Ekli Protokol (RG. 13.8.1989, Sayı 20251); Türkiye ile Japonya Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına Dair Anlaşma (RG. 16.1.1993, Sayı 21467); İslâm Konferansı Teşkilâtına Üye Ülkeler Arasında Yatırımların Teşviki, Korunması ve Garanti Edilmesi Anlaşması (RG. 28.3.1988, Sayı 19768); Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu (MIGA) Konvensiyonu (RG. 6.12.1988, Sayı 20011) zikredilebilir.

AVRUPA BİRLİĞİ'NE ÜYE DEVLETLERDE VE TÜRKİYE'DE EVLENEN KADININ VE ORTAK ÇOCUĞUN SOYADI

Yard. Doç. Dr. Halûk N. NOMER*

I. Genel Olarak

4721 sayılı ve 22 Kasım 2001 tarihli (yeni) Türk Medenî Kanunu, kadın – erkek eşitliğini tam olarak sağlamaya yönelik önemli yenilikler getirmiştir. Zaten yeni bir Medenî Kanun hazırlanmasındaki başlıca sebeplerden birisi de buydu. Kanunun genel gerekçesinde¹ bu husus açıkça ifade edilmiştir;

“... Değişikliklerin önemli ve oldukça büyük bir kısmı aile hukuku alanında ve özellikle kadın – erkek eşitliğini zedelediği iddia edilen hükümlerde yapılmış, böylece bütün modern hukuk sistemlerinde benimsenmiş olan ve yürürlükteki Kanunda da büyük ölçüde yer verilmiş bulunan “eşitlik ilkesi”, yeni düzenlemeyle daha da pekiştirilmiş, bu ilkeye ters düşen düzenlemelerin hepsi değiştirilmiştir. ...”

Bu iddialı bir tespitir. En azından evlenen kadının soyadına ilişkin TMK 187'deki düzenleme açısından bu tespitin doğruluğu şüphelidir. *“Kadınlara Karşı Her türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme”*, bu şüpheyi kuvvetlendirmektedir. Söz konusu sözleş-

* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medenî Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Genel gerekçe, Adalet Bakanlığı'nca hazırlanmış ve Bakanlar Kurulu'nca, tasarı ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 21, Yasama Yılı: 3, S. Sayısı: 723).